

Over families, piraten en beunen

Achterstand en subcultuur in een Nederlandse nieuwbouwwijk

Jan Terpstra

1 Inleiding

Nog eind jaren zeventig was het gebruikelijk om de dagelijkse gang van zaken en onderlinge verhoudingen in Nederlandse achterstandsbuurten te beschrijven in termen van volksbuurt of arbeiderssubcultuur. Het referentiekader werd daarbij in belangrijke mate ontleend aan Britse studies, uitgevoerd tussen midden jaren vijftig en eind jaren zestig. Zo geeft De Regt (1977) een vergelijking van het dagelijks leven in het (hand)arbeidersmilieu in Engeland en Nederland. Als kenmerkend voor de Britse arbeiderssubcultuur worden beschouwd: een op de buurt als eenheid gebaseerde leefstijl, nauwe relaties tussen moeders en (gehuwde) dochters, een sterke scheiding en roldifferentiatie tussen huwelijkspartners, een opvoeding die weinig is gericht op schoolprestaties en waarin fysieke sancties een vanzelfsprekende plaats innemen, een consumptiepatroon waarin sparen op langere termijn weinig nadruk krijgt en een gescheiden vrijetijdsbesteding voor mannen en vrouwen (zie ook Critcher 1980). Ondanks de toegenomen welvaart in het arbeidersmilieu zou deze subcultuur minstens tot eind jaren zestig een opmerkelijke stabiliteit vertonen. De these van verburgerlijking van de welvarende arbeidersgezinnen werd dan ook als verworpen beschouwd (Goldthorpe et al. 1969). Zelfs in nieuwbouwwijken werd na verloop van tijd een patroon geconstateerd dat op hoofdpunten correspondeerde met de arbeiderssubcultuur (zie onder meer Young en Wilmott 1967). De Regt (1977) constateert dat de leefstijl in het Nederlandse arbeidersmilieu grote overeenkomsten vertoont met de subcultuur in de Engelse arbeidersbuurten. In dezelfde richting wijst de beschrijving die enkele jaren daarna door Simonse (1982) op basis van een groot aantal onderzoeken wordt gegeven van de leefpatronen in Nederlandse 'kansarme buurten'.

Vanaf eind jaren tachtig ontstaat een andere zienswijze op de dagelijkse leefpatronen in Nederlandse achterstandsbuurten. Allereerst blijkt dit uit een verandering in gehanteerde terminologie. Er wordt niet meer zozeer gesproken van 'arbeiderssubcultuur', maar van 'onderklasse'. Het referentiekader wordt niet meer ontleend aan de Engelse situatie, maar aan die in de Verenigde Staten. In plaats van het beeld van de hechte en goed georganiseerde volksbuurt of arbeiderssubcultuur, komt de

nadruk te liggen op fragmentatie en desorganisatie van het leven onderaan de maatschappelijke ladder. Moderne (of wellicht meer in lijn met de argumentatie 'post-moderne') armoede zou in toenemende mate niet meer een collectief verschijnsel zijn. Er zou sprake zijn van individualisering van armoede, waarvan het ontstaan steeds meer samenhangt met individuele omstandigheden (zoals een breuk in primaire relaties, geringe weerbaarheid of verslavingsgedrag). In veel voormalige arbeidersbuurten zou de afgelopen decennia de eenheid verloren zijn gegaan als gevolg van een verregaande differentiatie in leefstijlen.¹

Als voorbeeld van deze veranderde zienswijze kan Engbersen (1991) worden genoemd. Hierin wordt een beschrijving gegeven van 'moderne armoede'. Kenmerk van moderne armoede is volgens Engbersen – daarbij verwijzend naar Lewis – onder meer een 'armoedecultuur':

'De belangrijkste kenmerken van de cultuur van de armoede zijn het gebrek aan participatie in de belangrijkste institutionele verbanden van een samenleving, de desintegratie van de woonomgeving, het uiteenvallen van familiale verbanden en gevoelens van afhankelijkheid, inferioriteit en fatalisme' (1991: 15).

Deze armoedecultuur moet niet worden gezien als oorzaak van armoede, maar als aanpassing daaraan. Met deze zienswijze sluit Engbersen aan bij de analyse van Wilson (1987) over het ontstaan van een onderklasse in de grote steden van de Verenigde Staten. Wilson tracht zicht te krijgen op de processen die ten grondslag liggen aan het ontstaan van moderne getto's en aan de fragmentering van het sociale leven onder omstandigheden van armoede in de jaren tachtig. Wilson verklaart dit proces van onderklassevorming (of van *hyperghettoization*)² uit twee ontwikkelingen, namelijk het verlies van industriële werkgelegenheid voor zwarte mannen in de grote steden, en een wijziging van de bevolkingssamenstelling van de oude wijken in de loop van de jaren zeventig. Door deze ontwikkelingen ontstaat in de zwarte woonwijken een sociaal isolement waarbinnen een opeenstapeling plaatsvindt van concentratie-effecten:

'The social transformation of the inner city has resulted in a disproportionate concentration of the most disadvantaged segments of the urban black population, creating a social milieu significantly different from the environment that existed in these communities several decades ago' (Wilson 1987: 57-61).

In dit sociaal milieu worden verschijnselen als werkloosheid, voortijdig schoolverlaten, illegale bijverdiensten en uitkeringsafhankelijkheid steeds meer beschouwd als normaal en vanzelfsprekend. De eens hechte sociale organisatie van de zwarte woonwijken verdwijnt. Vervreemding, wantrouwen en criminaliteit verhinderen de vorming van stabiele relaties.³

Bij beschouwingen over maatschappelijke achterstand in Nederland wordt inmiddels regelmatig verwezen naar de analyse van Wilson. Dit is opmerkelijk

omdat deze analyse nogal gebonden is aan de specifieke situatie van de arme stedelijke zwarte bevolking in de Verenigde Staten. Bovendien is deze opvatting sterk beïnvloed door de politiek-ideologische discussies die daar in de jaren tachtig zijn gevoerd over de onderklasse.⁴ Dit begrip heeft in de Verenigde Staten van oorsprong vooral een normatieve, veroordelende klank, vergelijkbaar met een begrip als *undeserving poor*.⁵ Wilsons analyse is een poging om in plaats daarvan tot een meer structurele verklaring te komen van desintegrerende verschijnselen in zwarte woonwijken. Hij verzet zich tegen verklaringen uit een armoedecultuur of een bijstandsmoraal van de zwarte bevolking (1987: 61; zie ook Wacquant en Wilson 1989: 9 en 25).

De vraag is wat de waarde is van Wilsons analyse voor de Nederlandse situatie. In hoeverre is in Nederland sprake van fragmentatie in de arme wijken, of in de termen van Engbersen, van een cultuur van desintegratie en van uiteenvallende verbanden? Hoe zit het dan met het in het verleden zo vaak geconstateerde hechte karakter van volksbuurt en arbeiderssubcultuur, dat eind jaren zeventig nog zo'n grote mate van stabiliteit leek te kennen? Hebben de jaren tachtig hiervan toch een einde betekend of zijn de sporen van deze subcultuur nog steeds aanwezig?

In dit artikel wordt getracht hierop antwoord te krijgen op basis van onderzoek naar ontwikkelingen, onderlinge verhoudingen en dagelijkse opvattingen en praktijken in een moderne achterstandswijk. Dit onderzoek is uitgevoerd in een stad met in het verleden een overwegend industrieel karakter en waar de industriële werkgelegenheid de afgelopen vijftig jaar drastisch is teruggelopen. Juist onder dergelijke omstandigheden kan worden verwacht dat het door Wilson beschreven proces van onderklassevorming en fragmentatie zich voordoet. Het onderzoek heeft betrekking op een nieuwbouwwijk. Indien daar patronen zijn aan te treffen die corresponderen met de kenmerken van een arbeiderssubcultuur, is dit bij uitstek een aanwijzing voor de stabiliteit van deze subcultuur, ook in de jaren tachtig en negentig, en een teken dat de fragmentatie-these voor de Nederlandse situatie niet zonder meer kan worden geaccepteerd. Veel Nederlands onderzoek naar de sociale en culturele situatie van achterstandswijken is uitgevoerd in de Randstad (vooral in de vier grote steden).⁶ Om te voorkomen dat het beeld te zeer bepaald wordt door de situatie daar, heeft deze studie betrekking op een middelgrote stad buiten de Randstad.

Het onderzoek is uitgevoerd in een deel van Kanaalstad-Oost. Per begin 1995 kent de gemeente Kanaalstad ruim 73.500 inwoners.⁷ Door de teruggang in de textielindustrie (sinds de vorige eeuw hier de belangrijkste tak van nijverheid) kent Kanaalstad sinds einde jaren zestig een relatief hoog niveau van werkloosheid, met als bedroevend dieptepunt 1984. In dat jaar staat bijna dertig procent van de beroepsbevolking als werkloos ingeschreven. De onderzochte buurt is één van de drie in het gemeentelijk beleid van Kanaalstad erkende achterstandsgebieden.⁸

Om de genoemde vragen te beantwoorden, wordt allereerst ingegaan op de geschiedenis van de wijk. Vervolgens wordt een beschrijving gegeven van de cate-

gorieën bewoners van de wijk, de betekenis van het buurtleven en de relatie met de buitenwereld. Daarna wordt geschetst op welke wijze ook nu nog het eigen leefverband wordt versterkt, onder meer in de vrijetijdsbesteding. Tot slot komt de betekenis van arbeid en uitkeringsafhankelijkheid aan bod.⁹

2 De wijk

Het hier beschreven deel van Kanaalstad-Oost staat plaatselijk in de volksmond bekend als 'de Boma', naar de BOuwMAatschappij die de woningen hier heeft gebouwd. Bewoners spreken zelf ook wel van 'de wijk'. Het grootste deel van de woningen dateert uit de jaren 1965 tot 1968. De wijk bevat 80 maisonnette-flats en 726 eengezinswoningen (waarvan 354 woningwetwoningen en 372 (huur)koopwoningen). Afgezien van twee basisscholen, een buurthuis en een gymzaal kent de wijk geen voorzieningen. Per 1 januari 1995 heeft de wijk 2.198 inwoners.

Tot eind 1988 bevinden zich aan de westzijde van de wijk acht hoge galerij-flats, de Akkershoeven-flats met premie-huurwoningen. Aan de oostzijde van de wijk, tevens de grens van de bebouwing, ligt sinds enkele jaren het (nieuwe) kanaal. Hier staan ook de vijf (lage) maisonnette-flats.

De Boma bestaat uit drie vrijwel identieke delen. De bewoners spreken van 'eerste, tweede en derde fase', naar de volgorde waarin ze destijds werden gebouwd. Iedere fase is opgezet in de vorm van een carré. De binnenkant daarvan bestaat uit enkele straten met woningwetwoningen. Aan drie buitenzijden van iedere fase bevinden zich woningen die oorspronkelijk werden gepland voor 'huurkoop' (maar die nu voor een belangrijk deel worden verhuurd). Aan de vierde buitenzijde van ieder carré staan enkele rijen met (relatief goedkope) koopwoningen. De woningwetwoningen zijn gebouwd met klassieke rode baksteen. De (huur)koopwoningen onderscheiden zich hiervan met een gele steen. Terwijl de woningwetwoningen zijn gelegen aan smalle straten, bieden de duurdere woningen aan de buitenzijde uitzicht op plantsoenen of zijn gelegen aan bredere doorgaande wegen.

De woningwetwoningen in de Boma zijn oorspronkelijk gebouwd voor gezinnen die vanwege de 'krotopruijing' en sanering uit de Binnenstad moesten vertrekken. Door in de wijk ook (huur)koopwoningen te bouwen, wilde men bewoners uit een ander sociaal en cultureel milieu aantrekken die een positieve invloed zouden kunnen uitoefenen op het leefpatroon en woongedrag van de gezinnen afkomstig uit de Binnenstad. Het is meer dan symbolisch dat men besluit de woningwetwoningen voor de ex-Binnenstadbewoners geheel te laten omringen door woningen voor mensen uit de middenklasse. De wijk was bedoeld voor een gemêleerde bevolking, waarbij de beter gesitueerden een voorbeeld zouden moeten zijn en een opvoedkundige taak vervullen ten opzichte van de (letterlijk) in hun midden wonende lager geklasseerden.

De toewijzing van de nieuwe woningen in de Boma raakt echter betrokken in een

strijd tussen gemeente en woningbouwverenigingen over herplaatsing van gezinnen die uit de Binnenstad moeten vertrekken vanwege de in die jaren omvangrijke krot-opruiming. De woningbouwverenigingen weigeren 'probleemgezinnen' uit de Binnenstad te herplaatsen in hun woningen. De gemeente blijkt niet in staat het gesloten blok van de woningbouwverenigingen te doorbreken. Uiteindelijk rest de gemeente niets anders dan de door de woningbouwverenigingen geweigerde 'probleemgezinnen' woonruimte aan te bieden in woningen die gemeentebesit zijn. De enige woningen die op dat moment daarvoor in aanmerking komen, zijn de woningwetwoningen in de Boma.

Snel na oplevering van de woningen worden de eerste problemen gesignaleerd. Al in 1965 wordt door de stichtingen Gezinswerk en Stedelijk Sociaal Charitatief Centrum in een rapport gewaarschuwd voor een concentratie van 'onmaatschappelijke, zwakmaatschappelijke en problematische gezinnen' in de eerste fase van de Boma. Vanuit de gemeente hoopt men op dat moment nog dat het zo'n vaart niet loopt en dat met een 'juist huisvestingsbeleid' grotere concentratie en isolement kunnen worden voorkomen.¹⁰

Conform de oorspronkelijke uitgangspunten trekken in eerste instantie in de (huur)koopwoningen en Akkershoeven-flats mensen uit de middenklasse. Het verschil in leefstijl binnen de wijk is echter groot. Een deel van de bewoners van de woningwetwoningen tracht zo veel mogelijk het oude leefpatroon te handhaven: men bouwt schuren en hokken in de tuin, sloopt oude auto's op straat en houdt paarden of vee. De eigenaars van de koopwoningen proberen dan ook al weer spoedig hun woning te verkopen.

Ook op de duurdere galerij-flats worden al snel na oplevering ex-bewoners van de Binnenstad geplaatst, waaronder opnieuw 'moeilijk plaatsbaren' zoals ze inmiddels worden genoemd. Ook hier botst de 'woonstijl' die zij meebrengen met die van de middenklassebewoners waar de flats voor waren bedoeld. Het gevolg is dat velen uit de laatste categorie vertrekken. Hun plaatsen worden opnieuw ingenomen door mensen uit de afbraakbuurten. Tegelijk worden woningen in de Boma en de Akkershoeven gebruikt als 'doorgangshuizen' voor renovatieprojecten elders in de stad. In de jaren zeventig vinden binnen de wijk dan ook grote aantallen verhuizingen plaats.¹¹

Midden jaren zeventig worden, vooral in de derde fase van de Boma, ex-woonwageneigenaren geplaatst in een streven hen te integreren in de 'normale' samenleving. Meer woonwageneigenaren volgen, deels omdat in de wijk al bekenden wonen, deels vanwege de onrust die in deze periode op het grote woonwagencamp in de regio heerst ten gevolge van het zogenoemde deconcentratiebeleid. Enkele ex-woonwageneigenaren kraken, ook in de derde fase, leegstaande huurkoopwoningen. Sommigen houden voorlopig hun woonwagen aan, die zij zolang in de straat parkeren. Steeds meer van de huurkoopwoningen worden vervolgens verhuurd omdat voor huurkoop geen belangstelling meer is.

Van de oorspronkelijke verwachting over integratie tussen mensen uit verschillende sociale en culturele milieus is in de wijk weinig terechtgekomen. Door een selectief vestigings- en vertrekpatroon wordt niet alleen het gebied van de woningwetwoningen in cultureel opzicht steeds homogener, maar blijkt het bewonersbestand van de Akkershoeven-flats en van de huurkoopwoningen zich steeds minder te onderscheiden van de bewoners uit de woningwetwoningen.

Dit proces is versterkt doordat in de jaren zeventig het beheer van de woningwetwoningen in de Boma overgaat van de gemeente naar een woningbouwvereniging. De toewijzing van deze woningen door deze woningbouwvereniging komt vervolgens in handen van een lid van één van de dominante familienetwerken uit de wijk, zelf wonend in de derde fase. In de jaren tachtig gaan bij woningtoewijzing personalistische criteria steeds meer overheersen. Bekenden en leden van families die reeds in de Boma wonen, krijgen voorrang. Regelmatig worden woningen geweigerd aan buitenstaanders of deze moeten eerst met een schenking komen.

Vanaf eind jaren zeventig wordt de wijk gekenmerkt door een opeenstapeling van problemen als armoede, werkloosheid, leegstand, vandalisme en overlast. Nauwkeurige gegevens hierover ontbreken of zijn onderling moeilijk vergelijkbaar. Per 1 januari 1986 is in Kanaalstad bijna een kwart van de afhankelijke beroepsbevolking werkloos. Het werkloosheidsniveau in de Boma ligt nog hoger. Bovendien is hier de langdurige werkloosheid hoog: in 1986 is bijna de helft van de werklozen in deze wijk langer dan twee jaar zonder baan.¹² De uitkeringsafhankelijkheid ligt het hoogst in de derde fase. In dit deel van de wijk bevindt zich in 1989 op iedere twee huishoudens ruim één volwassene die een ABW-uitkering geniet of als werkloos staat ingeschreven.¹³ Het herstel van de economie eind jaren tachtig en begin jaren negentig leidt wel tot daling van de werkloosheid in Kanaalstad als geheel, maar niet binnen de Boma.¹⁴

In de Akkershoeven-flats ontstaat vanaf begin jaren tachtig grote leegstand. De flats functioneren nog slechts als 'dumpplaats' voor elders niet te plaatsen gezinnen en als opstapje naar de woningwetwoningen in de Boma. Eind 1987 zijn van de 384 flatwoningen nog slechts enkele tientallen bewoond. Te midden van dichtgespijkerde ramen wonen hier en daar nog mensen, waaronder (allochtone) gezinnen met kleine kinderen. De leegstaande flats zijn regelmatig locatie van prostitutie en drughandel. Verslaafden die elders geen woonruimte kunnen vinden, kraken hier, soms reeds dichtgespijkerde, woningen. In de zomer van 1988 vinden bijna dagelijks branden in de flats plaats. Regelmatig is te zien dat de nog schaarse bewoners met hun kinderen vanuit hun nog niet dichtgespijkerde flat angstig toekijken hoe de brandweer probeert de brand te blussen, terwijl een grote menigte opgewonden jongeren zich vermaakt met het incident. In 1988 wordt besloten tot afbraak van de flats waarvan nog slechts twintig jaar daarvoor (17 februari 1967) de eerste paal in de grond was geslagen. Na 1990 worden op deze locatie nieuwe eengezinswoningen gebouwd.

3 Categorieën bewoners in de Boma

De grenzen van de Boma worden door bewoners scherp getrokken. Tussen de stukken met koopwoningen en stukken met huurwoningen lijkt een onzichtbare muur te lopen. Als bewoners over 'de Boma' praten, rekenen zij in de regel de koopwoningen hier niet toe.

Bewoners gebruiken nooit de gemeentelijke aanduiding van hun wijk 'Dierenveld'. Zij hanteren een verfijnd systeem van buurtnamen. Naast de Boma onderscheiden zij als aangrenzende wijken onder meer 'Moskou' (verwijzend naar de 'rooie' woningbouwvereniging die de wijk heeft laten bouwen), 'Pronto' (zo genoemd omdat de destijds gehanteerde bouwwijze vooral was gericht op snelle oplevering van de woningen, 'pronto, pronto!') en 'Jeruzalem' (vanwege de van oorsprong witte betonwoningen). Deze buurtnamen hebben een specifieke klank omdat zij ook iets zeggen over de (vermeende) identiteit van de bewoners van de verschillende wijken. Zo wordt Moskou geassocieerd met het nette, geschoolde arbeidersmilieu, terwijl de Boma (zeker voor buitenstaanders) een veel negatievere klank heeft.

Wat voor mensen wonen er in de Boma? De kern van de wijk wordt gevormd door gezinnen die van oorsprong afkomstig zijn uit de oude Binnenstad van Kanaalstad of van het voormalig regionale woonwagencamp. Een belangrijk deel van deze gezinnen behoort tot familienetwerken binnen de Boma. De leden van deze families woonden voorheen ook in elkaars nabijheid, in de Binnenstad of op het kamp, en zijn via 'kettingverhuizing' in de wijk terechtgekomen. De netwerken zijn het meest dominant aanwezig in de derde fase en het minst in de eerste fase van de Boma. Soms wonen delen van het familienetwerk nog in de Binnenstad of op een kamp. Overigens komen tussen netwerken van ex-woonwagencampbewoners en van voormalige Binnenstadbewoners verbindingen voor.

De meeste voormalige woonwagencampbewoners wonen in de derde en, in mindere mate, tweede fase. De sociale patronen die op de kampen bestonden, zijn hier voor een deel terug te vinden. Zo wonen in de Boma, evenals vroeger op veel grote kampen, de meer welvarende ex-woonwagencampgezinnen bij elkaar, op een stuk aan de oostzijde van de derde fase dat wel de 'Goudkust' wordt genoemd. Zij onderscheiden zich van andere bewoners door hun nadrukkelijk geëtaleerde, wat overdadige consumptiestijl, gesymboliseerd door onder meer grote auto's van vooral Duits fabrikaat.

Naast de voormalige Binnenstadbewoners en ex-woonwagencampbewoners (al dan niet lid van een netwerk binnen de wijk), zijn er categorieën bewoners die in de Boma een meer marginale positie innemen. Vooral in de eerste en in mindere mate tweede fase wonen gezinnen, die nauwelijks op de buurt zijn georiënteerd en zich in gedrag en opvattingen onderscheiden van de meer dominante categorieën bewoners. Een deel van deze bewoners is van oorsprong niet uit Kanaalstad of omgeving afkomstig.

In de regel hebben zij geen familie in de Boma. De wijk kent een beperkt aantal allochtone (vooral Marokkaanse) gezinnen. Zij nemen een nogal geïsoleerde positie in. Tot slot woont in de wijk een aantal, wat geïsoleerd levende, alleenstaande 'buitenbeentjes'.¹⁵ Het gaat om mensen die vanwege bij voorbeeld alcoholproblemen of psychiatrische aandoeningen in een isolement zijn geraakt en moeite hebben enige orde in hun leven te handhaven. Sommigen zijn verwant aan in de wijk gevestigde familienetwerken. Hierdoor worden zij door anderen min of meer gedoogd. Bij hoogtijdagen, als de drank rijkelijk vloeit, kunnen zij tijdelijk een meer centrale plaats innemen. In gevallen dat deze mensen geen bindingen hebben aan dominante netwerken en bij toeval in de wijk zijn gekomen (omdat hier goedkope huisvesting was te vinden), worden deze mensen nogal eens gemeden of zelfs getreiterd.

4 De Boma als buurt

Ook al is de Boma nog een tamelijk jonge buurt, er heeft zich een patroon gevestigd (vooral in de derde, in minder mate ook in de tweede fase) dat vooral bekend is uit oude stedelijke arbeiderswijken. Kenmerkend daarvoor zijn de omvangrijke familienetwerken. Het hechte karakter van de netwerken wordt nog steeds gereproduceerd. Bij voorkeur gaan getrouwde (of samenwonende) dochters uit de netwerken in de zelfde straat wonen als hun moeder. In de jaren van de grote leegstand in de nabijgelegen flats gingen zij soms tijdelijk daar wonen, in de hoop dat na verloop van tijd een woning vrij zou komen in de Boma bij moeder in de buurt. Alhoewel de meeste dochters zelf ook bij moeder in de buurt willen wonen, wordt er soms vanuit de familie enige druk uitgeoefend. Zo mag een dochter gaan samenwonen onder de voorwaarde dat ze in de buurt gaat wonen en dagelijks langs komt om het huishouden van moeder te doen. Op het moment dat de eerste dochter kinderen krijgt, herhaalt dit patroon zich bij de tweede dochter. Overigens blijft de eerste dochter bijna dagelijks bij moeder op bezoek komen, al was het maar voor een bak koffie.

Bij de dominante categorieën in de wijk heerst een sterk 'wij-gevoel' ten opzichte van de buitenwereld. Men zoekt vooral contact met elkaar. Men gaat liever naar een illegale kroeg in de wijk, dan naar een erkende, beter geoutilleerde (overigens ook duurdere) gelegenheid elders. In het begin van de jaren tachtig zijn er in de wijk nog meerdere illegale kroegen, onder meer bij mensen thuis op de flats. Eind jaren tachtig is er (voor zover bekend) nog slechts één over. Deze is gehuisvest in een kinderboerderij (gelegen aan de rand van de Boma), die tevens als camouflage dient. In januari 1989 wordt onder druk van de gemeente ook deze door een vaste kern van wijkbewoners frequent bezochte, tussen grazende schapen, geiten en lama's gelegen voorziening gesloten.

Bewoners realiseren zich dat hun wijk in Kanaalstad een slechte naam heeft. Zelf oordeelt men evenmin altijd positief over (onderdelen van) de eigen wijk. Veel bewoners klagen bij voorbeeld over de troep (puin, oude stoelen, afval en winkel-

wagentjes) in de brandgangen tussen de woningen en (eind jaren tachtig) over de verloedering rond de grotendeels dichtgespijkerde flats. Toch is men vaak gevoelig voor negatieve reacties van buiten op de Boma. De wijk is voor veel bewoners weliswaar niet iets om trots op te zijn, maar wel voldoende om te verdedigen. De eigen ge- en verschillen zijn bij negatieve reacties van buiten snel vergeten; men vormt dan, zo lijkt het, naar buiten toe weer één front.

De wijk is in sommige opzichten te vergelijken met een dorp: relatief afgesloten van de buitenwereld, het tempo ligt er laag, men heeft de tijd voor elkaar en men kent elkaar (soms nog uit de periode voordat men in de wijk woonde). Het leven in de wijk verkrijgt zijn specifieke karakter door de eigen omgangsvormen. Typerend voor het besloten en op persoonlijke contacten gerichte karakter van de buurt is het gebruik van bijnamen voor bewoners (zoals 'de Luis' of 'de Prik').

's Zomers als het mooi weer is, leeft men op straat, voor de deur. Alhoewel alle woningen in de Boma een achtertuin hebben, is de middenklassegewoonte om juist daar in het zonnetje te zitten, (vooral in de derde fase) weinig ingeburgerd. De achtertuin heeft bij velen dan ook een andere functie gekregen, zoals opslagruimte voor oude troep of handelswaar.

De scheiding tussen binnenshuis en buitenshuis is minder strikt dan in midden-klassemilieus. Door het leven op straat, maar ook door de hoge frequentie van roddel en achterklap weet men veel van elkaar. Nieuwtjes verspreiden zich snel, via de kinderen, de gesprekken op het buurthuis of via de vrouwen die elkaar ontmoeten als ze de kinderen naar school brengen of hen ophalen. Bij sommige gezinnen doet de bel bij de voordeur het nooit, want men komt toch achterom. Men heeft de neiging mensen die bij de voordeur aanbellen, gewoon te laten staan: in de regel zijn het immers vertegenwoordigers van instanties, van onbetaalde rekeningen of van andere officiële bemoeienis waar men geen prijs op stelt.

De geringe scheiding tussen privé- en publieke ruimte gaat voor bekenden echter gepaard met grote gastvrijheid. Bij één gezin staat op tafel altijd een ketel (van soms drie dagen oude) koffie klaar, omgeven door vele (vaak gebruikte) kopjes: iedereen mag tappen.

Alhoewel de buurt primair als eenheid wordt ervaren, maken bewoners onderscheid tussen respectabele en minder respectabele delen van de wijk. De minder respectabele medebewoners wordt verweten 'grof' in taalgebruik of omgangsvormen te zijn, geen 'verantwoordelijkheidsgevoel' te kennen, de kinderen niet goed op te voeden, of simpelweg 'a-sociaal' te zijn. Zij zijn ook degenen die primair verantwoordelijk worden gesteld voor de slechte naam van de Boma in Kanaalstad. Contact met hen kan men dan ook beter vermijden.

Deze sociale onderscheidingen hebben slechts gedeeltelijk betrekking op aanwijsbare sociale categorieën. Voor bewoners uit de eerste en tweede fase gelden de mensen uit de derde fase als te mijden categorie. Voor bewoners uit de derde fase heeft het negatieve etiket slechts betrekking op gezinnen uit bepaalde straten. Voor

bewoners uit deze straten gaat het vervolgens slechts om leden van bepaalde families. Kortom, altijd zijn het 'anderen' die niet aan de normen voldoen. Deze onderscheidingen lijken dan ook primair te functioneren als vaag voorbeeld van wat men op afstand dient te houden en als middel om de eigen aangepastheid te benadrukken (vgl. Abraham-van der Mark 1985). De onderscheidingen dienen om mogelijke bedreigingen voor het preciaire evenwicht in het dagelijks bestaan (in de vorm van criminaliteit, contacten met de politie, drankmisbruik of druggebruik of burens met een 'slechte naam') te herkennen en buiten de deur te houden (zie ook Rubin 1980; Sennett en Cobb 1973). Deze sociale onderscheidingen moeten niet worden verward met een buitenstaanders-gevestigdenfiguratie zoals beschreven door Elias en Scotson (1976). Daar zijn de buitenstaanders immers niet slechts een vaag beeld van afschrikwekkendheid, maar zijn ze een concreet aanwijsbare groep van bewoners.

De hoge mate van cohesie van de wijk en de onderlinge vervlechtingen tussen netwerken gaan gepaard met telkens terugkerende conflicten tussen verschillende categorieën bewoners. Tussen sommige families bestaan vetes, waarvan de oorsprong ook voor betrokkenen vaak niet duidelijk is, maar die soms al bij eerdere generaties bestond. Zo stamt een vete tussen twee families uit de tijd dat men nog op het kamp woonde. De nu volwassen mannen gingen in hun jeugd ook al met elkaar op de vuist. Nog steeds laaien de conflicten eens in de zoveel tijd op, waarbij een klein voorval in combinatie met alcohol voldoende aanleiding kan zijn. Fysiek geweld is daarbij niet ongewoon. Medebewoners trachten zo veel mogelijk buiten een dergelijk conflict te blijven. Men houdt de kinderen binnenshuis en probeert zich er niet mee te bemoeien. In een enkel geval zijn de conflicten, bedreigingen en geweld reden om de wijk te verlaten, een reactie die in het verleden vermoedelijk veel vaker voorkwam maar nu bij de inmiddels uitgeselecteerde bevolkingsamenstelling tamelijk uitzonderlijk is geworden. Want ondanks de conflicten, de ergernis en het ongemak sluit men uiteindelijk toch de rijen: men is immers, zeker naar buiten toe, gezamenlijk 'de wijk'.

5 Buitenwereld

Binnen de wijk bestaan verschillende, meer of minder afwijkende, onderling soms strijdige opvattingen en praktijken naast elkaar. Kenmerkend voor de Boma is een complex van opvattingen en praktijken, dat vooral is aan te treffen bij de netwerken en gezinnen afkomstig uit de Binnenstad en van de kampen, en die de kern vormen van de wijk. Een centrale plaats neemt hierin de betekenis die wordt toegekend aan de buitenwereld. Deze wordt vaak gezien als 'vreemd' en als bedreigend voor de eigen leefwereld. Men sluit zich vaak af voor de buitenwereld en oriënteert zich vooral op eigen kring. Men is erop uit de autonomie ten opzichte van de buitenwereld zo veel mogelijk in stand te houden.

Tegelijk bestaat het besef dat men afhankelijk is van de buitenwereld en wel in een dubbele betekenis. Men realiseert zich dat de stabiliteit van het dagelijks bestaan

gemakkelijk kan worden doorbroken door gebeurtenissen van buitenaf waar men geen vat op heeft. Daarnaast brengt in de verzorgingsstaat een leven onderaan de maatschappelijke ladder afhankelijkheid van tal van 'instanties' met zich. In de Boma bestaat tegenover instanties een diepgewortelde argwaan, die vaak mede is gebaseerd op generatielange ervaringen met de 'bemoeizucht' van instanties zoals sociale dienst, leerplichtambtenaren, raad voor de kindbescherming of (in een beperkt aantal gevallen) in het verleden met een gedwongen verblijf op een gezinsoord.

In het verlengde hiervan overheersen in contacten met de buitenwereld twee noties, namelijk dat men afhankelijk is van 'geluk' (dat men overigens wel moet afdwingen) en dat men moet proberen de buitenwereld 'te slim' af te zijn. In contacten met de buitenwereld pogt men door imponeren (zoals quasi-agressief, luidruchtig gedrag in groepsverband) of manipuleren de ander te slim af te zijn. Beide vormen van gedrag zijn vaak weinig succesvol, maar kunnen binnen het eigen verband het prestige verhogen (zelfs los van de vraag of men het doel wel wist te bereiken). Het zal duidelijk zijn dat deze strategieën het negatieve beeld bij buitenstaanders over de wijk en haar bewoners slechts versterken.

Dit in de Boma dominante complex van opvattingen over de buitenwereld, komt in grote lijnen overeen met de door Miller (1958) beschreven 'centrale aandachtspunten' binnen de cultuur van de lagere sociale klasse.¹⁶ Het beeld is echter minder homogeen dan in de beschrijving van Miller. Binnen de wijk bestaan meer of minder afwijkende opvattingen en praktijken naast elkaar. Al naar gelang de situatie kunnen bewoners hier uit putten. Dit verschijnsel komt overeen met het door Liebow (1967) beschreven systeem van 'schaduw-waarden': meer en minder afwijkende regels en opvattingen bestaan naast elkaar en kunnen elkaar afwisselen.¹⁷ De combinatie van meer en minder afwijkende opvattingen en praktijken houdt in dat hier wel sprake is van een subcultuur, maar niet, zoals Miller meent, van een geheel eigenstandige lagere-klassecultuur met een 'integrity of its own'. Het tegenstrijdige karakter van de subcultuur uit zich op collectief niveau onder meer in de beschreven sociale onderscheidingen. Op individueel niveau blijkt de tegenstrijdigheid onder meer uit de ambivalentie van ouders ten aanzien van het belang van onderwijs en de houding van veel mannen ten aanzien van regulier en vast werk.

6 Feesten en piraten

De vrijetijdsbesteding staat in de Boma vooral in het teken van continuering en versterking van de eigen verbanden. Het middenklassemotief om 'er eens uit te zijn' speelt nauwelijks een rol. De vrije tijd wordt vooral doorgebracht in wijk- en familieverband. De straat, de illegale kroeg, de bingo's en de wekelijkse kaartavond in het buurthuis (soms wel bezocht door zeventig wijkbewoners) vormen hierin vaste elementen. Op vakantie gaat men zelden. Mogelijk geldgebrek is daarbij zeker niet het

belangrijkste motief. Men is liever onder elkaar. 's Zomers staan dan ook enige tientallen gezinnen uit de Boma met de sta-caravan bij elkaar op een nog geen tien kilometer buiten Kanaalstad gelegen camping. Ook feesten en piraten spelen een rol in de continuering van de onderlinge verbanden.

Meerdere gezinnen in de Boma hebben thuis de beschikking over een 'piraat'. Meestal meerdere gezins- of familieleden besteden hier veel tijd en geld aan. De piraat van de familie V. is getooid met de naam 'Acapulco'. De zender is geïnstalleerd bij het gezin op zolder in de tweede fase. Men beschikt over een uitgebreide verzameling platen die tijdens de uitzending kan worden gedraaid. Twee avonden per week wordt volgens een vast schema uitgezonden, waarbij vrijwel alle leden van het gezin een uur de uitzending presenteren. De zender heeft een vaste kring van luisteraars, deels woonachtig in de wijk, deels familieleden die elders wonen. Deze bellen regelmatig op (en komen direct in de uitzending) om een 'verzoekplaatje' aan te vragen. Het plaatje lijkt echter bijzaak. Vaak wordt het voortijdig afgebroken voor een volgende 'aanvraag'. Veel belangrijker is het telefoongesprek zelf. Zo kan men op de radio horen hoe één van de zoons bijna tien minuten praat met een tante die net buiten Kanaalstad woont. De groeten worden gedaan aan allerlei bekenden en familieleden. Nieuwtjes worden uitgewisseld zoals een aanstaande trouwpartij van een nicht. Op deze wijze functioneert de zender als middel om het (familie)netwerk bij elkaar te houden dat in de loop van de tijd (onder meer als gevolg van de sanering van de Binnenstad) deels verspreid is komen te wonen.

Ook feesten zijn een manier om het netwerk bij elkaar te houden. Ondanks het feit dat sommige bewoners van de Boma niet ruim in hun geld zitten, kijkt men op dit punt niet op een paar centen. De alcohol moet rijkelijk vloeien. Feesten kunnen spontaan ontstaan. Een kleine aanleiding is reeds voldoende, zoals dat iemand is vrijgelaten door de politie. Al spoedig komen allerlei familieleden op deze heuglijke gebeurtenis af en zo ontstaat vanzelf het feest.

Feesten kunnen ook van tevoren worden gepland en georganiseerd. Dit gebeurt bij voorbeeld bij de familie V. naar aanleiding van het zesjarig bestaan van hun piraat 'Acapulco'. Al dagen van tevoren is men bezig met de voorbereiding en verheugt men zich erover dat men 'goed blauw zal worden'. Het feest wordt thuis gehouden, waarbij alle overbodige meubelen de kamer uit gaan. Alleen wat stoelen en een tafel zijn over en aan de kant geschoven. In de keuken staan vier biertappen. Ongeveer honderd mensen komen op het feest af, allen regelmatige aanvragers van verzoekplaatjes en (dus) bekenden en familieleden. Het feest is dan ook een goede gelegenheid om weer mensen te ontmoeten die elders wonen. Op het hoogtepunt van het feest (dat de hele zaterdagmiddag en -avond duurt) wordt moeder verrast met een rondrit door de wijk in een speciaal daarvoor door haar zoons gehuurde *oldtimer*.

In activiteiten als feesten, bingo of piraat participeren zowel mannen als vrouwen. Voor een belangrijk deel hebben mannen en vrouwen echter een gescheiden vrijetijdsbesteding. Het voortbestaan van deze scheiding is des te opmerkelijker omdat

veel van de mannen geen betaald werk hebben. De traditionele scheiding tussen een mannen- en vrouwenwereld blijft echter toch zichtbaar. De vrouwen houden zich vooral bezig met de opvoeding en verzorging van de kinderen, het huishouden, samen koffiedrinken of wat met elkaar kletsen terwijl ze naar het nabijgelegen winkelcentrum wandelen. 'Hobby's' komen bij de vrouwen niet of nauwelijks voor. De mannen daarentegen hebben wel hun eigen activiteiten. Soms gaat het om 'hobby's' (ook al noemt men dit zelf niet zo), soms is de grens met een 'handeltje' moeilijk te trekken. Huisdieren nemen hierbij een belangrijke plaats in. Zo fokt een man rashonden. Daartoe heeft hij zijn achtertuin omgebouwd tot kennel, met zo'n twaalf hondehokken. De jonge honden verkoopt hij, zodat hij niet alleen uit de kosten is maar ook een bijverdienste heeft. Een wat oudere man heeft een pony, die hij laat grazen op de grasstroken tussen de maisonnette-flats. Hij heeft het beest gestald in een daartoe aangepaste garagebox in de derde fase.

De scheiding tussen mannen- en vrouwenwereld wordt vermoedelijk bevorderd door het groepsgedrag van sommige mannen, dat door vrouwen soms zichtbaar als bedreigend wordt ervaren. Zo gaan sommige mannen ook in aanwezigheid van vrouwen door met op luidruchtige en soms wrede wijze 'grappen' te maken over seks. Ook de fascinatie van mannen met criminaliteit en justitie-optreden heeft soms dit effect. Zo kunnen sommige mannen een hele middag (met een krat bier erbij) naar de politie-scanner zitten te luisteren, afgewisseld met sterke verhalen over dit onderwerp.

7 Werkloosheid, beunen en rijk worden

De (langdurige) werkloosheid onder de mannelijke bevolking in de Boma is hoog.¹⁸ Daarin weerspiegelt zich zowel de marginale economische positie, als de betekenis die arbeid en uitkeringsafhankelijkheid binnen de Boma heeft. De geringe opleiding van de meeste mannen maakt dat zij zijn aangewezen op laag- of ongeschoold werk. Het nagenoeg verdwijnen van de textielindustrie in Kanaalstad (en daarmee verbonden bedrijvigheden en handel) en van allerlei vormen van los werk en kleine handel-tjes, leidt ertoe dat de perspectieven van veel mannelijke bewoners van de Boma op het vinden van werk gering zijn geworden. Nieuwe vormen van werkgelegenheid vormen voor hen vaak geen alternatief omdat daarin te hoge of te specifieke kwalificatie-eisen worden gesteld, niet alleen wat betreft opleidingsniveau, maar ook met betrekking tot bij voorbeeld omgangsvormen.

Er is echter meer aan de hand dan alleen het verlies van werkgelegenheid in de ongeschoolde sector. Bij een deel van de bewoners is de bereidheid om een baan (met de daaraan verbonden restricties) te aanvaarden, gering. In de dominante netwerken heeft blijkens verhalen ook in eerdere generaties het arbeidsethos niet erg gebloeid. De dwang die regelmatig werk met zich brengt, evenals de inperkingen van de autonomie, wegen zwaar. Veel mannen geven dan ook de voorkeur aan onregelmatig

werk of aan werk in de 'vrije handel'. Voor zover men georiënteerd is op regulier werk, geldt daarbij het 'beunen' zonder twijfel als belangrijkste voordeel. De inhoud van het werk is in vergelijking daarmee secundair (afgezien van de fysieke inspanning die het werk soms vereist), hetgeen past bij het feit dat men is aangewezen op ongeschoold werk. Thuis zitten is voor velen op den duur echter ook niet alles. Behalve notoire 'niet-werkers' (een wellicht niet zo omvangrijk, maar wel dominant deel van de wijk) gaan vele mannen na verloop van tijd toch weer werk zoeken. Vaak houdt men dit echter niet lang vol. Het onregelmatige arbeidsbestaan waaraan men de voorkeur geeft, is door de situatie op de arbeidsmarkt en de structurele veranderingen in de aard van het beschikbare werk nauwelijks meer realiseerbaar.

Om toch aan de behoefte tot extra inkomsten en onregelmatige werkzaamheden te voldoen, 'beunen' veel mensen in de Boma er naast hun uitkering wat bij. Deze beun-activiteiten passen bij de voorkeur voor onregelmatig werk of werk in de 'vrije' sfeer. Bij het beunen heeft men, meer dan bij regulier werk, het gevoel eigen baas te zijn, over de eigen tijd te kunnen beschikken en meer autonomie te behouden.

Het 'beunen' varieert naar de mate waarin het de kenmerken heeft van 'ondernemerschap'.¹⁹ Bij sommigen gaat het om incidentele klussen. In andere gevallen gaat het bij voorbeeld om een handel in oude metalen, waaraan niet alleen vader maar ook de nog leerplichtige zoon over een lange periode een complete dagtaak heeft. Bovendien varieert het 'beunen' naar de mate waarin het individueel of collectief plaatsvindt. Tekenend voor de Boma is het collectieve 'beunen'. Het voordeel daarvan is dat men onder elkaar is. In de winter van 1987 naar 1988 beginnen, eerst voorzichtig en op beperkte schaal, bewoners uit de Boma spullen te slopen uit de op dat moment grotendeels leegstaande Akkershoeven-flats. In het voorjaar en de zomer van 1988 (als inmiddels is besloten de flats af te breken) wordt het slopen langzaam een collectieve bezigheid. Tientallen mannen uit de Boma, daarbij geholpen door jongens van verschillende leeftijden, doen hier aan mee. Sommigen vinden hier tijdelijk een dagtaak in. Met bakfietsen en karretjes achter de auto komt men voor de flats staan. Bij woningen die leeg zijn, slaat men de ruit in, gaat naar binnen, en sloop leidingen, kasten, deuren en houtwerk. Uit de trappenhuisen worden railingen verwijderd. Ook de garagedeuren zijn geliefd sloopmateriaal. Dat op sommige plekken in de flats nog mensen wonen, schijnt geen enkel bezwaar te zijn. Met het sloopmateriaal rijdt men weer naar de Boma om af te laden. Even later komt men weer terug en gaat samen met andere ploegjes verder met de sloop. Dit gaat soms de hele dag door. De meeste spullen worden verkocht. Nog maanden later zijn in de Boma hangkasten te koop voor tien gulden per stuk. Soms gebruikt men het sloopmateriaal zelf, bij voorbeeld om een erker te bouwen. Pas als de flats door alle bewoners zijn verlaten en het terrein waarop de flats zich bevinden is afgesloten en wordt bewaakt, nemen de sloopactiviteiten af.

Het leven van een uitkering is in de Boma tamelijk geaccepteerd. Vrij algemeen aanvaard is ook de praktijk deze aan te vullen met andere inkomsten of op andere

wijze te profiteren van de bestaande regels met betrekking tot sociale zekerheid. In het voorjaar van 1994 besluit de sociale dienst van Kanaalstad controle-onderzoek te verrichten, specifiek naar fraude met bijstand in de derde fase van de Boma. Aanleiding zijn signalen dat bij twee op de drie bijstandsuitkeringen verstrekt in dit deel van de wijk sprake zou zijn van misbruik. Bewijzen van fraude blijken echter moeilijk te leveren. Toch wordt per 1 april 1994 als gevolg van het onderzoek één op de vijf uitkeringen in de derde fase door de sociale dienst stopgezet of verlaagd. Bovendien blijkt in de periode van het controle-onderzoek het aantal uitkeringen in hetzelfde gebied met nog eens vijftien procent te zijn verminderd. Men kan hier eveneens een effect van de controlewerkzaamheden vermoeden²⁰

Ondanks het 'beunen' hebben veel mensen in de Boma het financieel niet breed (uitzonderingen daargelaten, zoals de gezinnen op de Goudkust en de enkele geslaagde 'ondernemer'). Voor de meesten blijft het hebben van 'veel geld' iets onbereikbaar, waar men echter wel eens *hardop over droomt*. In de opvattingen over 'rijk zijn' komen realistische inschattingen over de eigen mogelijkheden en beperkingen, fantasieën, maar ook onzekerheden over een aantrekkelijke, maar mogelijk bedreigende buitenwereld bij elkaar. Op de vraag hoe een ruim inkomen te verwerven, spelen voor de meeste volwassenen strategieën zoals het volgen van een opleiding, investeren, sparen, plannen of een (regulier) bedrijf opbouwen, geen rol. Het vergaren van rijkdom is voor 'gewone jongens' nog altijd een kwestie van geluk. Geluk hebben zij die een carrière kunnen doorlopen als voetballer of popster. Voor de meesten is dit uiteraard niet weggelegd. Zij zullen moeten volstaan met gokken, wat 'handeltjes', proberen de buitenwereld te slim af te zijn of er zich bij neerleggen dat een 'dubbeltje' niet gemakkelijk een 'kwartje' wordt. Dit laatste besef is meestal geen uitnodiging om te proberen iets aan de eigen situatie te doen. Vanuit het perspectief van het onderwijs, ziet deze houding eruit als een gebrek aan ambitie van ouders ten opzichte van de onderwijscarrière van hun kinderen (zie Te Grotenhuis 1993: 73-107).

Indien ouders toch belang hechten aan de toekomstige positie van hun kinderen, richten zij zich eerder op andere 'stijgingskanalen'. Zo stopt een vader (daarbij gesteund door moeder en de andere kinderen uit het gezin) reeds jaren alle geld, tijd en energie in de motorcross-carrière van het jongste kind en enige zoon van dertien jaar, in de hoop dat deze uiteindelijk zal doorbreken naar 'de top'. De fantasie van vader en zijn inzicht dat voor mensen zoals hij de gebruikelijke routes zijn geblokkeerd, brengen het gezin ertoe ieder weekend met een camper op stap te gaan voor de mogelijke toekomstige sportcarrière van de enige zoon.

De inspanning om hoge inkomsten te verwerven is niet alleen weinig uitnodigend vanwege 'het geluk' waar men van afhankelijk is. Weliswaar heeft 'veel geld' zeker aantrekkelijke kanten, maar tegelijk wordt de daarmee geassocieerde situatie als bedreigend ervaren. Het beperkte zicht op de buitenwereld speelt hierbij een rol. De leefwijze van de weinige mensen met geld die men kent (hoe fascinerend dan ook)

en de wijze waarop zij aan hun middelen zijn gekomen, worden vaak ervaren als bedreiging voor de moeizaam verworven stabiliteit in het eigen bestaan. Het is dan ook beter hier enige afstand toe te bewaren.

8 Achterstand, concentratie en subcultuur

De collectieve leefwijze in de hier beschreven wijk, vertoont op hoofdpunten een opmerkelijke overeenkomst met de in het verleden zo vaak beschreven kenmerken van de arbeiderssubcultuur of het dagelijks leven in 'volksbuurten'. Dit is des te opmerkelijker omdat het hier niet om een oude stadswijk gaat, maar om een nog tamelijk jonge wijk. Ook hier is sprake van een hechte buurt, een actief straatleven, uitgebreide familienetwerken, nauwe relaties tussen moeders en (gehuwde) dochters, een tamelijk gescheiden vrijetijdsbesteding tussen mannen en vrouwen en, binnen de eenheid van de buurt, onderscheidingen in respectabele en minder respectabele stukken.

De hechte netwerken, onderlinge omgangsvormen en collectieve houding tegenover regulier werk, beunen en handeltjes lijken sterk op de patronen in de (oudere) Roermondse wijk het Veld zoals beschreven door Godwaldt (1989). In die beschrijving worden de onderlinge verhoudingen en kenmerkende patronen van de verschillende bewonerscategorieën vooral toegeschreven aan sociaal-economische posities en onderlinge tegenstellingen bij eerdere generaties. Ook in de Boma werken de economische posities en culturele patronen uit het verleden door in de leefwijze van nu (denk aan de houding tegenover arbeid en de onderlinge vetes). De kenmerkende opvattingen, praktijken en onderlinge, hechte verhoudingen in de Boma worden echter in de huidige situatie dagelijks ge(re)produceerd, waarbij moderne media als zenderpiraten worden ingezet voor het in stand houden van een in veel opzichten schijnbaar traditioneel en 'volks' leefpatroon. Dit patroon moet dan ook niet slechts als een *survival* worden beschouwd. Evenals de arbeiderssubcultuur uit de jaren vijftig en zestig destijds

'... een antwoord [was] op het probleem hoe te leven met een laag inkomen, met geringe status en weinig kansen op sociale stijging' (De Regt 1977: 319)

kan ook de huidige leefwijze worden gezien als een poging een antwoord te vinden op deze omstandigheden, maar dan in de context van de jaren tachtig en negentig.

Ondanks de overeenkomsten is de collectieve leefwijze in de Boma dan ook niet identiek aan de subcultuur van de arbeidersbuurten uit de jaren vijftig en zestig. Om ons tot de belangrijkste verschillen te beperken. In de eerste plaats neemt de wereld van het betaald werk een veel minder dominante plaats in binnen deze wijk, en zeker in het leven van veel mannen, dan in de arbeiderswijken in het verleden het geval was. De positie van arbeid als voornaamste schakel met de dominante samenleving is in belangrijke mate vervangen door uitkeringsafhankelijkheid en contacten met

uitkerende instanties. In de tweede plaats, in veel traditionele arbeiderswijken werd in het verleden de sociale en culturele kern gevormd door geschoolde arbeiders en hun gezinnen, soms ook gezinnen uit de lagere middenklasse.²¹ In de Boma ontbreekt een dergelijke elite. De kern van de wijk wordt gevormd door uitgebreide netwerken met een grote afstand tot de dominante samenleving. In die zin vertoont de buurt gelijkenis met de traditionele volkswijken. Het grotendeels wegvallen van betaald werk en het vertrek van de middenklasse- en geschoolde-arbeidersgezinnen leiden ertoe dat de afstand tot de dominante samenleving in veel opzichten groter is geworden. Behalve via de contacten met uitkeringsinstanties verloopt deze relatie nu vooral via de massamedia. De televisie brengt ook in de Boma de hele wereld thuis en verschaft onder meer de voorbeelden van 'rijk zijn', alsmede de aantrekkelijkheden en risico's daarvan.

Naar aanleiding van onderzoek in oude wijken in Rotterdam en Amsterdam, komen Anderiesen en Reijndorp (1989) tot een ander beeld voor Nederland dan Wilson (1987) voor de Verenigde Staten. Ondanks de concentratie van uitkeringen en de hoge werkloosheid in deze wijken, is er geen sprake van toenemende homogeniteit maar van buurten met vele minderheden. Ook de hier gegeven beschrijving van de Boma leidt tot verwerping van de analyse van Wilson voor de Nederlandse situatie, zij het op andere gronden dan bij Anderiesen en Reijndorp. In de geschiedenis van de Boma zijn de door Wilson beschreven processen duidelijk te onderkennen. Door de teloorgang van de plaatselijke textielindustrie en het steeds verder terugdringen van de mogelijkheden tot losse handel en nering, verdwijnt het grotendeels ongeschoolde werk waar de (mannelijke) bevolking van deze wijk op is aangewezen. Herstel van de economische conjunctuur en groei van de werkgelegenheid in de dienstensector vormen voor hen geen alternatief. Gevolg is omvangrijke en blijvende werkloosheid onder de bevolking in deze wijk. Daarnaast vindt een verschuiving plaats in de bevolkingssamenstelling, waardoor deze nieuwbouwwijk een steeds homogener karakter krijgt. Deze processen leiden in de Boma, conform de analyse van Wilson, tot een cumulatie van achterstanden en problemen, een sociaal isolement tot de dominante samenleving waarbinnen verschijnselen als werkloosheid en uitkeringsafhankelijkheid tamelijk geaccepteerd zijn. In afwijking van de analyse van Wilson gaan deze verschijnselen echter niet gepaard met fragmentatie van sociale verbanden en met desorganisatie van de buurt. Integendeel, de wijk kent een hechte sociale organisatie, waarin de sporen van vroegere volks- of arbeidersbuurten met hun eigen subcultuur nog duidelijk herkenbaar zijn en waarin op meerdere wijzen het hechte verband wordt bestendigd. Er is geen sprake van desorganisatie en fatalisme, maar eerder van vitaliteit, die weliswaar leidt tot praktijken die maatschappelijk weinig aanvaard zijn.

Terwijl in de beschrijving van Anderiesen en Reijndorp een duidelijke tendens tot heterogeniteit in de bevolkingssamenstelling van de oude stadswijken naar voren komt, is in deze nieuwbouwwijk sprake van een ontwikkeling naar een tamelijk

homogene bevolking. De nieuwe heterogeniteit in de oude stadswijken hangt samen met het verschijnsel dat deze voor sommige categorieën (ondanks mogelijke nadelen) een aantrekkelijk woon- en leefmilieu bieden (zie ook Anderiesen en Reijndorp 1990). Veel van de wijken uit de jaren vijftig en zestig bieden deze aantrekkelijkheden niet. Vandaar dat, zoals de schets van de Boma duidelijk maakt, hier een cumulatie van achterstanden wel gepaard kan gaan met een homogeen karakter van de bevolking en een groeiend sociaal isolement. Indien vorming van moderne armoede-getto's in Nederland zal optreden, is het mogelijk dan ook eerder in dit type wijken te verwachten. Dit hoeft in Nederland echter niet te leiden tot armoedecultuur, fragmentatie van het sociale leven of het uiteenvallen van sociale verbanden.

Deze beschouwing heeft slechts betrekking op één wijk. Deze is zeker niet representatief voor Nederlandse achterstandsbuurten (alhoewel men kan veronderstellen dat vele steden buurten kennen die hiermee vergelijkbaar zijn). Deze beschouwing biedt echter voldoende argumenten om voorzichtig te zijn met het overzetten van de op de Verenigde Staten geïnspireerde analyses over de onderklasse naar Nederland. Zelfs in geval vele randvoorwaarden aanwezig zijn, leiden zij in Nederland niet tot een fragmentatie in de onderklasse zoals beschreven door Wilson. Het niveau van de Nederlandse verzorgingsstaat, maar ook de veel geringere omvang van Nederlandse achterstandswijken in vergelijking met die in de grote steden van de Verenigde Staten, speelt hierin vermoedelijk een belangrijke rol.

Noten

1. Deze fragmentatie-these komt in verschillende varianten voor: onder meer in Beck 1986: 116-144; Crook et al. 1992: 121-134; Harloe en Fainstein 1992: 253-255; Lash 1990: 25-28; Marklund 1990; Thompson en Wildavsky 1986. Bradley (1996) bevat een recent overzicht.

2. Aan deze term geeft Wilson in latere publikaties de voorkeur om de conservatieve klank van het begrip onderklasse te vermijden (Wacquant en Wilson 1989).

3. Zie voor een gedetailleerde empirische bevestiging van Wilsons analyse: Anderson 1990.

4. Zie voor een plaatsbepaling van het werk van Wilson onder meer Jencks 1992; Jencks en Peterson 1991; Katz 1989 en 1993.

5. Een vergelijkbare klank heeft het begrip overigens ook in Engeland (zie Dean en Taylor-Gooby 1992; MacNicol 1987).

6. Voorbeelden van recent onderzoek naar sociale en culturele ontwikkelingen in Nederlandse stadswijken zijn: Anderiesen en Reijndorp 1989 en 1990; Bovenkerk et al. 1985; Brand 1992; Haest 1989; Mevissen en Noyon 1991; Schuringa 1989; twee studies die betrekking hebben op wijken buiten de Randstad zijn: Burgers en Kalb 1994; Godwaldt 1989.

7. Ter bescherming van informanten moet hier anoniem worden gerapporteerd. Kanaalstad (en Boma) zijn fictieve benamingen.

8. Sinds midden jaren tachtig is de buurt object geweest van onder meer het PCG-(probleemcumulatiegebieden)beleid, OVB/OVG-(onderwijsvoorangs)beleid, experimenteel beleid inzake criminaliteitspreventie en de sociale vernieuwing.

9. In dit onderzoek is gebruik gemaakt van verschillende onderzoeksmethoden. In de periode van 1987 tot en met 1990 is in totaal gedurende bijna tien maanden participerende observatie

uitgevoerd binnen het jongerenwerk in de wijk. Daarbij zijn vele gesprekken gevoerd met jeugdige en volwassen bewoners uit de wijk en daar werkzame functionarissen. De ervaringen met deze participerende observatie zijn beschreven in Terpstra (1991). In 1995 is dit aangevuld met recentere informatie over de wijk. Bovendien zijn toen ambtelijk-statistische gegevens, documenten en het gemeentearchief geraadpleegd, onder meer over de geschiedenis van de wijk. Over criminaliteit in deze wijk werd eerder gepubliceerd in Terpstra en Gunther Moor (1992). In Terpstra en Gunther Moor (1990) is verslag gedaan van een evaluatie van een op deze wijk gericht project voor criminaliteitspreventie.

10. Brief van directeur GSD Kanaalstad aan B en W (d.d. 20-01-1966) naar aanleiding van genoemd rapport.

11. Tussen januari 1973 en december 1975 is in drie kwart van de woningen minstens één keer een andere bewoner getrokken. Gegevens ontleend aan een beschrijving van de wijk uit 1978 door een welzijnswerker die daar op dat moment werkzaam is.

12. Op basis van het aandeel in de bevolking van Kanaalstad zou men voor Kanaalstad-Oost (een groter gebied dan de Boma) verwachten dat 5,77% van de werklozen van Kanaalstad hier woont. In feite woont hier 9,77% van alle werklozen. Nauwkeurige cijfers specifiek voor de Boma ontbreken. Gegevens ontleend aan Gemeentelijke Statistiek Kanaalstad 1986.

13. In 1989 ontvangt 19% van alle inwoners uit de Boma (en 26% van alle inwoners uit de derde fase) in de leeftijd van 20 tot en met 64 jaar een ABW-uitkering of is geregistreerd als werkloos (ontleend aan onderzoek van de gemeente Kanaalstad uit 1990). Het totaal aantal uitkeringsafhankelijken in de wijk ligt overigens hoger indien andere uitkeringen zouden worden meegeteld. Nauwkeurige gegevens hierover ontbreken.

14. In de derde fase van de Boma is begin 1995 19% van alle personen in de leeftijd tussen 20 en 64 jaar ingeschreven als werkloos. Dit percentage is ten opzichte van 1986 zelfs toegenomen (ontleend aan gegevens ter beschikking gesteld door afdeling Onderzoek gemeente Kanaalstad).

15. Term ontleend aan Haest (1989).

16. Miller (1958) onderscheidt als *focal concerns* het besef dat men gemakkelijk in moeilijkheden kan geraken, de nadruk op slimheid en stoerheid, het geloof in de afhankelijkheid van het lot, het streven naar autonomie en de behoefte aan opwinding.

17. Zie ook Rodman (1963) over 'waarden-elasticiteit'.

18. In de Boma wordt werk nog steeds als primair een mannendomein beschouwd, ook al zijn veel mannen zonder werk en werkt een niet gering deel van de vrouwen (onder meer als schoonmaakster).

19. Term ontleend aan Thompson en Wildavsky (1986).

20. De signalen hebben betrekking op niet-opgegeven inkomsten uit wit of zwart werk, duurzaam gezamenlijke huishouding en andere vormen van fraude. Gegevens verstrekt door GSD-Kanaalstad.

21. Zie onder meer de beschrijving van Haest (1989) over de zogenoemde ouwe garde.

Geraadpleegde literatuur

- Abraham-Van der Mark, E.E. (1985) 'Hierboven wonen twee gewone Christenmensen': Verhalen over etnische minderheden. *Sociologisch Tijdschrift* 11 (4) 593-622.
- Anderson, E. (1990) *Streetwise: Race, class, and change in an urban community*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Anderiesen, G. en A. Reijndorp (1989) Rondkomen of vooruitkomen: Getto's in Nederland? In: F. Bovenkerk en L. Brunt (red.), *De Andere Stad: Achter de façade van de nieuwe stedelijke vitaliteit*. Amsterdam/Utrecht: Centrum Grootstedelijk Onderzoek/Willem Pompe Instituut, p. 159-186.

- Anderiesen, G. en A. Reijndorp (1990) *Eigenlijk een geniale wijk: Dagelijks leven in de Indische Buurt*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Beck, U. (1986) *Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bovenkerk, F., K. Bruin, L. Brunt en H. Wouters (1985) *Vreemd volk, gemengde gevoelens: Etnische verhoudingen in een grote stad*. Meppel/Amsterdam: Boom.
- Bradley, H. (1996) *Fractures Identities: Changing Patterns of Inequality*. Cambridge: Polity Press.
- Brand, A. (1992) Grootstedelijke armen in Nederland, toen en thans: Primaire veranderingen in het leven van armen tijdens de laatste decennia. *Gezin. Tijdschrift voor primaire leefvormen* 4 (3/4) 186-203.
- Burgers, J. en D. Kalb (1994) Economische herstructurering en lokale gevolgen. Drents dorp, Eindhoven: industrialisering en de-industrialisering op buurtniveau. *Amsterdams Sociaalwetenschappelijk Tijdschrift* 20 (3) 25-42.
- Critcher, C. (1980) Sociology, cultural studies and the post-war working class. In: J. Clarke, C. Critcher en R. Johnson (red.), *Working-class culture: Studies in history and theory*. London/Birmingham: Hutchinson, p. 13-40.
- Crook, S., J. Pakulski en M. Waters (1992) *Postmodernization: Change in Advanced Society*. London/Newbury Park: Sage.
- Dean, H. en P. Taylor-Gooby (1992) *Dependency Culture: The explosion of a myth*. New York/London: Harvester Wheatsheaf.
- Elias, N. en J.L. Scotson (1976) *De Gevestigden en de Buitenstaanders: Een studie van de spanningen en machtsverhoudingen tussen twee arbeidersbuurten*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum.
- Engbersen, G. (1991) Moderne armoede; feit en fictie. *Sociologische Gids* 38 (1) 7-23.
- Godwaldt, R. (1989) Over de handel en wandel van de Roermondse arbeidersklasse. In: F. Bovenkerk en L. Brunt (red.), *De Andere Stad: Achter de façade van de nieuwe stedelijke vitaliteit*. Amsterdam/Utrecht: Centrum Grootstedelijk Onderzoek/Willem Pompe Instituut, p. 125-144.
- Goldthorpe, J. et al. (1969) *The affluent worker in the class structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grotenhuis, H. te (1993) *Bijstandskinderen: Opgroeien aan de rand van de verzorgingsstaat*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Haest, G. (1989) *De Ouwe Garde, het Andere Slag en de Buitenlanders: De geschiedenis van een saneringswijk*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.
- Harloe, M. en S.S. Fainstein (1992) Conclusion: The divided cities. In: S.S. Fainstein, I. Gordon en M. Harloe (red.), *Divided Cities: New York and London in the contemporary world*. Oxford and Cambridge: Blackwell, p. 236-268.
- Jencks, C. (1992) *Rethinking Social Policy: Race, poverty and the Underclass*. Cambridge/London: Harvard University Press.
- Jencks, C. en O. Peterson (red.) (1991) *The Urban Underclass*. Washington: The Brookings Institution.
- Katz, M.B. (1989) *The Undeserving Poor: From the war on poverty to the war on welfare*. New York: Pantheon Books.
- Katz, M.B. (red.) (1993). *The Underclass Debate: Views from History*. Princeton: Princeton University Press.
- Lash, S. (1990) *Sociology of Postmodernism*. London and New York: Routledge.
- Liebow, E. (1967) *Tally's Corner: A Study of Negro Streetcorner Men*. Boston/Toronto: Little, Brown and Company.

- MacNicol, J. (1987) In pursuit of the underclass. *Journal of Social Policy* 16 (3) 293-318.
- Marklund, S. (1990) Structures of modern poverty. *Acta Sociologica* 33 (2) 125-140.
- Mevisen, J.W.M. en R. Noyon (1991) *Ghetto's in het verschiep?: Cumulatie van bestaansonzekerheid en veranderingen in overgangswijken*. Amsterdam: Regioplan.
- Miller, W.B. (1958) Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency. *The Journal of Social Issues* 14 (3) 5-19.
- Regt, A.J. de (1977) Arbeiderssubcultuur in Engeland en Nederland: Een vergelijking. *Sociologische Gids* 24 (5) 310-331.
- Rodman, H. (1963) The Lower-class value stretch. *Social Forces* 42 (2) 205-215.
- Rubin, L.B. (1976) *Pijn en moeite: Hoe arbeidersgezinnen leven*. Baarn: Ambo.
- Schuringa, L. (1989) *Culturen als burens*. Utrecht: Van Arkel.
- Sennet, R. en J. Cobb (1973) *The Hidden Injuries of Class*. New York: Vintage.
- Simonse, J. (1982) *De rafelrand blijft: Sociologie van kansarme buurten*. Alpen/Brussel: Samson.
- Terpstra, J. (1991) Kwalitatieve evaluatie in de praktijk: Strategie en ervaringen van een onderzoeker. *Tijdschrift Jeugdonderzoek* 2: 2-9.
- Terpstra, J. en L. Gunther Moor (1990) *Preventief Jongerenwerk: Evaluatie van een wijkgerichte aanpak*. Nijmegen: ITS.
- Terpstra, J. en L. Gunther Moor (1992) Criminaliteit en maatschappelijke achterstand. In: J. Fiselier en F. Strijbosch (red.), *Cultuur en Delict*. 's-Gravenhage: VUGA (tevens themanummer *Recht der Werkelijkheid*, 1992/2).
- Thompson, M. en A. Wildavsky (1986) A poverty of distinction: From economic homogeneity to cultural heterogeneity in the classification of poor people. *Policy Sciences* 19: 163-199.
- Wacquant, L.J.D. en W.J. Wilson (1989) The cost of racial and class exclusion in the inner city. In: W.J. Wilson (red.), *The Ghetto Underclass: Social science perspectives*, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, p. 8-25.
- Wilson, W.J. (1987) *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass and Public Policy*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Young, M. en P. Wilmott (1967) *Family and kinship in East London*. Harmondsworth: Penguin Books.